

**Ingo Runde – Matthias Scherer (Hg.), Emil Julius Gumbel.
Mathematiker – Publizist – Pazifist. Beiträge zur Tagung
im Universitätsarchiv Heidelberg am 22. Juli 2019.**

Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2022, 251 s. (Heidelberger Schriften zur
Universitätsgeschichte, Band 10), ISBN 978-3-8253-4836-6

V roce 1930 vydal význačný německý prozaik a dramatik Lion Feuchtwanger (1884–1958) román *Erfolg. Drei Jahre Geschichte einer Provinz*, jehož český ekvivalent zní: Úspěch. Tři léta dějin jedné provincie. Děj se odehrává v letech 1921–1924 v Bavorsku, a jelikož je to takzvaný román klíčový, v jeho postavách se mohli, byť pod změněnými jmény, poznat někteří autorovi současníci. Uražen určitě nebyl spisovatelův blízký přítel a politický soupeřník Emil Julius Gumbel (1891–1966), který se stal živou předlohou pro advokáta Siegberta Geyera, obhájce neprávem obviněného hlavního hrdiny. Však také Feuchtwanger napsal příteli do autorského výtisku následující věnování: „E. J. Gumbelovi s vděčností za zorání tohoto pole Lion Feuchtwanger, duben 1931.“

Onen „oráč“ na literárním poli (ale i na jiných polích), Emil Julius Gumbel, se narodil 18. července 1891 v Mnichově v židovské rodině zámožného privátního bankéře Hermannna Gumbela. Bankéřem byl rovněž strýc Abraham, otcův starší bratr. Stejně jako Lion absolvoval Emil proslulé Wilhelmsgymnasium, poté vystudoval na Univerzitě Ludvíka Maxmiliána v rodném městě matematiku a národní hospodářství, v posledně jmenovaném oboru získal v červenci 1914 doktorát. Od roku 1916, během pobytu v Berlíně, navštěvoval na tamější univerzitě přednášky z matematické statistiky, které vedl průkopník tohoto oboru v Německu Ladislaus von Bortkiewicz; poslouchal rovněž přednášky Alberta Einsteina. V roce 1922 se habilitoval na prestižní Univerzitě Ruprechta Karla v Heidelbergu a byl jmenován docentem statistiky na její filozofické fakultě. Jelikož soukromá docentura nepřinášela svému nositeli pevný příjem jako řádná profesura, dostával od bádenského ministerstva kultu a vyučování se sídlem v Karlsruhe stipendium, o jehož prodloužení musel každoročně žádat. Finančně ho v té době podporoval strýc Abraham.

Gumbel se ve svém oboru zaměřoval přednostně na tři oblasti: Bevölkerung (zalidnění, hustotu obyvatelstva), morální a hospodářskou statistiku. Odborníci ve statistice údajně jeho jméno znají (vydavatelé a spoluautoři publikace to alespoň tvrdí); měli by zřejmě znát pojem „Gumbel – Copula“. Jde tu, velmi stručně řečeno, o vícerozměrnou distribuční funkci, která se ve statistice používá k popisu závislosti mezi náhodnými proměnnými. Málokdo si asi za těmito fakty představí Gumbelův životní příběh.

V lednu 1992 uspořádala Ruprechto-Carola oslavu na počest stého výročí narození Emila J. Gumbela. V té době také začaly vycházet o jeho všestranných aktivitách dílčí stati, dokonce i rozsáhlejší knižní monografie. K dobrým výsledkům v gumbelovském bádání dospěli zejména profesor historie v Trevíru Christian Jansen, profesorka dějin matematiky a přírodních věd v Berlíně Annette Vogtová a ředitel archivu Institutu Leo Bäcka v New Yorku Frank Mecklenburg, který v polovině 80. let objevil na svém pracovišti dosud nezpracovanou Gumbelovu pozůstalost. Zmíněný institut má sídlo také v Londýně, zaměřuje se na dějiny a kulturu německy mluvících Židů. Jeho zakladatel, reformní rabín Leo Bäck (1873–1956), byl za druhé světové války vězněn v terezínském ghettu, naštěstí unikl transportům do vyhlazovacích táborů. Z Gumbelovy pozůstalosti čerpal Arthur D. Brenner ve své disertaci o Emilu J. Gumbelovi, obhájené na Columbia University v New Yorku.

Cenné materiály k heidelberským létům Emila Gumbela přechovává také tamější univerzitní archiv. Jeho ředitel Ingo Runde uspořádal ve spolupráci s profesorem pojišťovnictví na Technické univerzitě v Mnichově Matthiasem Schererem výstavu těchto dokumentů. Proběhla v prostorách univerzitního muzea od 16. července do 19. října 2019; při této příležitosti byl o jejím protagonistovi natočen dokumentární film. V rámci výstavy se konala 22. července gumbelovská konference, referáty a diskusní příspěvky na ní proslovené a další stati k tématu jsou obsaženy v recenzovaném sborníku.

Třebaže v jeho názvu je na prvním místě „Mathematiker“, „čistá“ matematika se tu vyskytuje pouze jako stopový prvek. Se statistikou je to jiné, to je rytířská zbroj, kterou Gumbel oblékal nejen při psaní odborných publikací, ale i při veřejných vystoupeních. Jeho charakter a životní postoje ovlivnilo otevřené a tolerantní rodinné prostředí. Pak přišel náraz – světová válka. Emil odjížděl na frontu s nadšením, které však vyprchalo již v prvních měsících. Nechal se ze zdravotních důvodů demobilizovat. Jeho bratr Paul takové štěstí neměl, padl v roce 1915. Následujícího roku zemřeli krátce po sobě oba rodiče.

V letech 1915–1922 pobýval Emil Gumbel v Berlíně. Kromě studií byl postupně zaměstnancem dvou firem, krátce vyučoval na odborné škole. Vstoupil do *Berliner Mathematische Gesellschaft*, v ročence *Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik* referoval o matematické literatuře. Ještě za války se zapojil do pacifistického hnutí, nejprve ve spolku *Bund Neues Vaterland*, který se později přeměnil v *Deutsche Gesellschaft für Menschenrechte*. Vzorem mu byl britský pacifista Bertrand Russell, proslulý matematik a filozof; některé jeho spisy přeložil do němčiny. Nespokojenost s politikou německé sociální demokracie vyjádřil vstupem do radikální *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*. Navzdory vyhraněnému levicovému smýšlení nikdy nepodlehł antiintelektualismu, „proletkultu“. Potrpěl si na pěkné oblečení, téměř všude, dokonce i na výlety a túry s přáteli, nosil motýlka. Když po porážce Francie v roce 1940 opouštěł Evropu a nastoupil na loď do Spojených států, vzal si na sebe a do kufru nové, bezvadně ušité kalhoty, ale ve spěchu oblékl obnošené sako. To ho pak trápilo po celou plavbu snad víc než všechny nešťastné události a ztráty, které ho do té doby postihly.

Emil J. Gumbel na sebe upozornil především publikacemi *Zwei Jahre Mord* (1921) a *Vier Jahre politischer Mord* (1922). Suše, bez emocí, za pomoci přesných statistických dat v nich obvinil tehdejší justici ze stranickosti při udělování trestů. Pravicoví pachatelé politických vražd totiž často vyvázli pouze s nízkými tresty, zato levicoví teroristé spravedlivým rozsudkům neunikli. Ctihodní soudcové totiž většinou želeli pádu monarchie, Výmarskou republiku za svou nepřijali a s jejími pravicovými rozvratníky sympatizovali. Největší nebezpečí pro Německo spatřoval Gumbel v kruzích velkokapitálu, zato tehdy podceňoval počínající nacionálně socialistické hnutí, zvláště po nepodařeném Hitlerově puči v roce 1923.

V posluchárnách heidelberské univerzity vystupoval jako vážený pan docent, politiku do přednášek nikdy nevnášel. Vedl však dvojí život: většinou sice pobýval v Heidelbergu, ale zároveň si držel byt v Berlíně. V hlavním městě klidně popouštěł uzdu svým politickým sympatiím i antipatiím, na veřejných shromážděních prosazoval své názory velmi nesmlouvavě. Dobře se cítil ve společnosti obdobně smýšlejících přátel kolem časopisu *Weltbühne*, k nimž patřili mimo jiné Carl von Ossietzky a Kurt Tucholsky. Tyto aktivity mu celé desetiletí „procházely“ na bádenském ministerstvu kultu a vyučování, které se ho vždy zastalo proti výrokům univerzity. První disciplinární řízení vedl akademický senát proti

Gumbelovi v roce 1924, do roku 1932 se počet „disciplinárek“ zvýšil na čtyři. Při prvním řízení byl požádán o psychologický posudek obviněného kolega Karl Jaspers (1883–1969), původním vzděláním lékař specializující se na psychiatrii, který se už v té době začal výrazně profilovat jako filozof. Gumbelovy vědecké a pedagogické kvality uznával bezvýhradně, zato Gumbela-člověka nahlížel jako problematickou osobnost, fanatického idealistu, prosazujícího své názory mnohdy „hlava nehlava“; jako muže, který si v polemikách sice udržuje určitou úroveň, ale je netaktní a dokáže citelně zraňovat svou ironií a sarkasmem. Zdá se, že Jaspers vystihl Gumbelovu povahu dosti věrně. Jako příklad slabého smyslu pro taktní jednání uvedu toto: na schůzích v Berlíně Gumbel prohlašoval za symbol první světové války „Kohlrübe“, tedy tuřín, který v posledním válečném roce zůstal hladovým obyvatelům Německa často jedinou potravinou. Jako kritika odvrácené tváře války to zní jistě přiléhavě, ale lidé, jimž na frontě zahynuli blízcí příbuzní, se mohli takovým černým humorem cítit zraněni. Svůj názor na Emilovy eskapády už nemohli vyslovit jeho rodiče, jež válka připravila o mladšího syna.

Od října 1925 do května 1926 pobýval Gumbel v Moskvě na pozvání Institutu Marxe a Engelse, který v roce 1921 založil David Borisovič Rjazanov. Jeho úkolem bylo redigovat matematické rukopisy Karla Marxe a připravit je do tisku. Gumbel se této povinnosti zhostil, v roce 1930 mu byly zaslány sloupcové korektury edice, ale vzápětí byl tisk na Stalinův příkaz zakázán, institut zrušen, Rjazanov v roce 1931 poprvé zatčen. Gumbel sám sebe charakterizoval jako „antibolševického komunistu“. Jeho kniha *Vom Russland der Gegenwart* (1927) není údajně žádnou chvalořečí na sovětské poměry, v tom se shoduje více autorů sborníku. Je pozoruhodné, že tato kniha vyšla v SRN v reedici roku 1982 a 1991. V lednu 1932, když se Gumbelovo postavení v Heidelbergu výrazně zhoršovalo, odjel do Moskvy podruhé a naposled – velmi ho zklamal obrat v poměrech, takže se ani nepokusil sondovat možnosti akademické dráhy na některé ze sovětských vysokých škol. Urychleně z Ruska odjel, a to ještě netušil, že v lednu 1938 bude jeho bývalý hostitel Rjazanov bez soudu zastřelen!

Nacistické hnutí zatím mohutnělo, na Ruprechto-Carole se k němu přidávalo stále více zfanatizovaných studentů, pro něž se stal Gumbel jakožto Žid a zapřisáhlý antifašista snadným objektem nenávisi. Vše vyvrcholilo v roce 1930, kdy byl Emil J. Gumbel z iniciativy bádenského ministerstva kultu a vyučování jmenován mimořádným profesorem. Bylo to pouhé hodnostní povýšení bez patřičného finančního ohodnocení. Nacističtí studenti bouřlivě protestovali, obsadili dokonce budovu Altuniversität (Staré univerzity). Akademický senát v čele s rektorem tehdy Gumbela podpořil, třebaže se k jeho jmenování stavěl negativně; akademikům tu šlo o stavovskou čest, která jim velela nepodlehnout studentské demagogii.

V srpnu 1932 bylo vše jinak – disciplinární řízení Gumbel prohrál, jelikož ho tentokrát nechalo padnout i ministerstvo. Jako prvnímu z vysokoškolských učitelů v Německu mu byla odňata *venia legendi*. Distancovali se od něho i dosavadní sympatizanti v pedagogickém sboru, upřímný demokrat Karl Jaspers prohlásil, že s ním „měla fakulta trpělivost osm let“. Příčiny Gumbelova pádu skutečně nebyly čistě politické a ideologické, sám si škodil příliš prudkým, až bezohledným vystupováním na veřejnosti. Byl také pyšný na rozruch, který jeho aktivity vyvolávaly; o tom svědčí celé svazky novinových výstřížků o jeho osobě, jež pečlivě schraňoval. Zachovaly se v jeho pozůstalosti.

Po propuštění z univerzity na nic nečekal, ještě na podzim 1932 odjel s manželkou Marií Louisou a nevlastním synem Haraldem (v americkém exilu se psal „Harold“) do Paříže.

Včasnou emigrací si možná zachránil život, protože nacisté zdevastovali jeho berlínský byt a vykáceli stromy na zahradě. V roce 1956, když se jakožto americký občan na radu svého právníka soudil s Bádenskem o náhradu škody za odňatou *venia legendi* a se Západním Berlínem o odškodnění za zničený byt, poslal Karl Jaspers soudům dobrozdání v Gumbelův prospěch. Hrany mezi oběma muži se již dávno otupily, vždyť i Jaspers byl mezi 82 pedagogy, kteří ve třicátých letech museli zmizet z německých vysokých škol. Třebaže na rozdíl od Gumbela nepatřil k politickým aktivistům, nacistům byl nepohodlný svým demokratickým přesvědčením a humanismem, a navíc proto, že zůstal věrný své židovské manželce Gertrudě. Když mu zdrcený Gumbel poslal v roce 1952 oznámení o smrti své teprve šedesátileté ženy, Jaspers odpověděl vřelým dopisem; vzájemná korespondence pak pokračovala. Oba někdejší kolegové se o dva roky později osobně setkali v Basileji, kde Jaspers působil na univerzitě.

Gumbelův francouzský exil trval do porážky Francie v červnu 1940. Rovněž na francouzském území vedl dvojí existenci, v níž se naučil chodit: v Paříži vystupoval jako politický aktivista, marně se snažící vzájemně usmířit socialisty a komunisty. V Lyonu byl stoprocentním matematikem a statistikem, přednášel na tamějším Institutu finanční vědy a pojišťovnictví, ze svého oboru vydal v těch letech tři závažné publikace. Jeho doménou se stala zejména statistika extrémních hodnot, v níž je dodnes uznávanou autoritou. Soustavně se zabýval statistikou záplav a období sucha, délkou lidského života a jejím vztahem k různým druhům pojištění.

Na americké vízum musel čekat v Marseille téměř čtyři měsíce. Pomohla mu intervence ekonoma Alvina Saunderse Johnsona, spoluzakladatele a dlouholetého prezidenta New School for Social Research v New Yorku. Směl na této škole vyučovat, placen byl do konce války z Rockefellerovy nadace. Do USA se mu podařilo dostat i manželku se synem a tchyní. Setkával se s německými přáteli-exulanty, mimo jiné i s Lionem a Marthou Feuchtwangerovými, kteří se trvale usadili v Kalifornii. Mezi exulanty byli i lidé, kteří Gumbelovi nepřáli, zejména jeho důsledný odpůrce z heidelberské univerzity Arnold Bergstraesser. Toho sice americké úřady pro jeho dřívější pronacistické aktivity na pár týdnů internovaly, ale po svém propuštění se nejednou snažil bývalému kolegovi uškodit. Je zajímavé, že po válce se vrátil do Německa a získal si pověst liberálního politologa.

S dvojím životem byl v Americe konec. Gumbel sice nemusel skrývat své protinacistické přesvědčení a příslušnost k levici, pomáhal politickým uprchlíkům, po vstupu USA do války vypracovával zprávy a memoranda pro *Office of Strategic Services* (což byl předchůdce CIA), nedovolil si však vystupovat na veřejných shromážděních a demonstracích ani poté, když v roce 1946 obdržel americké občanství. Ve vědeckých kruzích byl všeobecně uznáván, jeho poznatky byly využívány například při stavbě vodních děl, nepodařilo se mu však trvale zakotvit na některé vysoké škole. Vyučoval na dočasný úvazek na dvou středních školách technického typu, teprve v únoru 1953 byl na Columbijskou univerzitu v New Yorku přijat ve funkci mimořádného profesora. Ta sice znamenala společenskou prestiž, ale nikoli trvalou pracovní smlouvu. V těch letech mu finanční přílepšení poskytovala Guggenheimova nadace. V roce 1956 vyhrál v Německu oba procesy a obdržel nemalou finanční náhradu za újmu, již utrpěl za nacistického režimu.

Po smrti své manželky, která po válce odmítala i jen navštívit Německo, hledal Gumbel možnosti univerzitní dráhy ve své rodné zemi. Ruprechto-Carola ho odmítla, proti byl i bývalý kolega, liberálně cítící sociolog a národohospodář Alfred Weber, jenž k němu ve

dvacátých letech zaujímal ambivalentní postoje. Vstříc mu vyšla pouze Freie Universität v tehdejší Západní Berlíně; tři roky na ní působil jako hostující profesor.

V posledních letech života mu udělal radost advokát a spisovatel knih pro děti Heinrich Hannover (* 1926) a jeho manželka Elisabeth rozená Drücková (1928–2009), povoláním historička, kteří při práci na knize *Politische Justiz 1918–1933* často vycházeli z jeho knih a článků. Gumbelovi dali čist rukopis, dokonce i korektury, bohužel se již nedočkal vydání publikace. Zemřel v New Yorku 10. září 1966 na rakovinu plic. V tehdejší Německu (SRN i NDR) o něm nevyšel žádný nekrolog.

Poznámeček spíše málo příznivých na Gumbelovu adresu tu již bylo řečeno dost, zdůrazněme tedy i jeho kladné vlastnosti. Přes všechny rány, které mu život uštědřil, nepropadal beznaději, byl osobností silné vnitřní integrity, bystrého intelektu, odvážný (nebál se například jít do nepřátelské redakce, aby si vyžádal exemplář novin, v nichž byl hanoben). I do pokročilejšího věku si zachoval tělesnou zdatnost, rád podnikal zejména horské túry. Byl dobrým, spolehlivým manželem a otcem, vážil si přátelských vztahů, někdy i přes značné rozdíly v politických postojích. Učitelem byl náročným (na střední škole v USA nechal jednou propadnout celou třídu), ale nadané a svědomité studenty nezištně podporoval a pouštěl i do svého soukromí. Pod vlivem reality dokázal korigovat i některé politické názory. Během svého hostování na Freie Universität často přejížděl do Východního Berlína – Berlínská zeď tehdy ještě nestála. V článku *Impressions from Berlin*, 1953, napsal o kapitalistickém systému: „I přesvědčený socialista musí připustit, že tento systém má stále ještě neuvěřitelnou tvůrčí sílu.“

Část účastníků konference v červenci 2019, kteří jsou zároveň spoluautory sborníku, tvoří pedagogové a jeden bakalář z univerzity v Heidelbergu nebo vědečtí pracovníci jiných institucí ve spolkové zemi Bádensko-Württembersko (Andrea Hoffendová, Andreas Kieffer, Ingo Runde, Klaus-Peter Schroeder, Simon Stewner, Eike Wolgast). Cítili totiž vůči někdejšímu docentovi Ruprechto-Caroly velký dluh, který dlouho zůstával nesplacen. Vynesli ze zapomnění jeho životní a profesní příběh, ze všech úhlů osvětlují zejména jeho politickou a publicistickou činnost. Nezakrývají jeho záporné stránky a selhání, ale snaží se je spíše omluvit, více se přiklánějí k pochvalným charakteristikám z pera Gumbelova adoptivního syna Harolda, jeho přátel, nadaných žáků a ideových soupeřů. V odborných kruzích tento sborník, ale i jiné gumbelovské publikace a jednohodinový dokumentární film ohlas jistě najdou, otázkou ovšem je, zda osloví i širší veřejnost. Od konce druhé světové války uplynulo již 77 let, pamětníků nacistické éry ubývá, mladší generace mají dnes většinou jiné starosti, a hlavně – Emil J. Gumbel psal sice kultivovaným stylem, ale nebyla to beletrie. Do obecného povědomí v Německu zřejmě nepronikne tak výrazně jako třeba bratři Thomas a Heinrich Mannové či Lion Feuchtwanger.

Marie Štemberková

doi: 10.14712/23365730.2023.16